

**СУЧАСНЫЯ ПАДХОДЫ
ДА ВЫВУЧЭННЯ КРЫНІЦ
ПА ГІСТОРЫІ БЕЛАРУСІ**

**ДА 1000-ГОДДЗЯ
ЛЕТАПІСНАЙ
ЛІТВЫ**

Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь

Установа адукацыі

«Беларускі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт імя Максіма Танка»

Гістарычны факультэт

**СУЧАСНЫЯ ПАДЫХОДЫ
ДА ВЫВУЧЭННЯ КРЫНІЦ
ПА ГІСТОРЫІ БЕЛАРУСІ**

ДА 1000-ГОДДЗЯ ЛЕТАПІСНАЙ ЛІТВЫ

*Матэрыялы Рэспубліканскай навукова-тэарэтычнай канферэнцыі
г. Мінск, 18 снежня 2009 г.*

Мінск 2009

УДК 94(476)
ББК 63.(4 Бєи)
С916

Друкецца па рашэнні рэдакцыйна-выдавецкага савета БДПУ

Рэдакалегія:

старшыня арганізацыйнага камітэта канферэнцыі, доктар гістарычных навук, прафесар, дэкан гістарычнага факультэта БДПУ *М.М. Забаўскі*;
доктар гістарычных навук, прафесар, загадчык кафедры славянскай гісторыі і метадалогіі гістарычнай навукі БДПУ *А.П. Жытко* (наук. рэд.);
доктар гістарычных навук, прафесар, загадчык кафедры гісторыі новага і навейшага часу БДПУ *Г.А. Космач*;
доктар гістарычных навук, прафесар, загадчык кафедры гісторыі Беларусі БДПУ *А.М. Люты*;
доктар гістарычных навук, прафесар, загадчык кафедры айчыннай і сусветнай гісторыі БДПУ *В.А. Пілецкі*;
доктар гістарычных навук, прафесар, загадчык кафедры гісторыі старажытных цывілізацый і сярэднявечча БДПУ *У.В. Тугай*;
доктар гістарычных навук, прафесар кафедры гісторыі старажытных цывілізацый і сярэднявечча БДПУ *М.І. Мініцкі*;
доктар гістарычных навук, прафесар кафедры гісторыі Беларусі БДПУ *М.К. Сакалоў*;
доктар гістарычных навук, прафесар кафедры славянскай гісторыі і метадалогіі гістарычнай навукі БДПУ *В.М. Фамін*;
доктар гістарычных навук, прафесар кафедры гісторыі новага і навейшага часу БДПУ *І.Р. Чыкалава*;
начальнік Вучэбна-выдавецкага цэнтра БДПУ *В.Я. Наваградскі*

Сучасныя падыходы да вывучэння крыніц па гісторыі Беларусі. Да 1000-годдзя С916 летапіснай Літвы: матэрыялы Рэсп. навук.-тэарэт. канф., г. Мінск, 18 снеж. 2009 г. / Бел. дзярж. пед. ун-т імя М. Танка; рэдкал. М.М. Забаўскі, А.П. Жытко (наук. рэд.), Г.А. Космач і інш. – Мінск: БДПУ, 2009. – 248 с.
ISBN 978-985-501-841-5.

У матэрыялах канферэнцыі разглядаюцца сучасныя падыходы да вывучэння крыніц па актуальных пытаннях сацыяльна-эканамічнай і палітычнай гісторыі Беларусі са старажытных часоў да сучаснасці.

Адрасуецца навукоўцам, выкладчыкам, студэнтам вышэйшых навучальных устаноў і ўсім, хто цікавіцца праблемамі айчыннай гісторыі.

УДК 94(476)
ББК 63.(4 Бєи)

ISBN 978-985-501-841-5

© БДПУ, 2009

АНАЛІЗ КРЫНІЦ ПА ПРАБЛЕМЕ ВАЕННАГА І ЦЫВІЛЬНАГА АСАДНІЦТВА

А.Ф. Сцяпанав (г. Гродна, ГрДМУ, выкладчык)

Асновай для даследавання гістарычных праблем з'яўляюцца крыніцы. Спектр выкарыстоўваемых крыніц залежыць ад спецыфікі праблемы: храналогіі, характару, маштабу рэалізацыі. Палітыка асадніцтва рэалізоўвалася на працягу 20–30-х гг. XX ст. і адносіцца да гісторыі Польшчы міжваеннага перыяду. Улічваючы храналагічны перыяд праблемы, цэнтральнае месца пры даследаванні асадніцтва займаюць пісьмовыя крыніцы. Што тычыцца характару палітыкі, то юрыдычна асадніцтва закладвалася як сацыяльна-эканамічная мера, аднак падчас рэалізацыі раскрылася як шматбаковая палітыка, напоўненая грамадска-палітычным і культурна-асветніцкім характарам. З прычыны гэтага пры раскрыцці праблемы павінны выкарыстоўвацца пісьмовыя крыніцы рознага тыпу: заканадаўчыя і актавыя дакументы, справазачы, статыстыка, успаміны, тагачасная перыёдыка. Рэформа па «насаджэнні асадніцтва» мела дзяржаўны ўзровень, але пры практычнай рэалізацыі раскрылася як лакальная палітычная мера і была рэалізавана на тэрыторыі «крэсаў усходніх».

У гэты перыяд пад тэрмінам «крэсы ўсходнія» падразумяваліся пэўныя тэрыторыі сучаснай Літвы, Польшчы, Украіны і Беларусі. У выніку, і крыніцавы матэрыял, які закранае дадзеную праблему, захоўваецца ў архівах вышэйпералічаных краін. Сярод беларускіх архіваў вылучаюцца Дзяржаўны архіў Брэсцкай вобласці і Дзяржаўны архіў Гродзенскай вобласці. Што тычыцца, замежных архіваў, да іх адносіцца Архіў Актаў Новых у Варшаве і Дзяржаўны Цэнтральны Літоўскі архіў у Вільнюсе. У фондах архіваў утрымліваецца шэраг крыніц па праблеме асадніцтва, якія патрабуюць класіфікацыі і выпрацоўкі метадалагічных падыходаў да іх выкарыстання.

У першую чаргу, гэта заканадаўчыя дакументы. Пад крыніцамі такога тыпу падразумяваюцца юрыдычныя дакументы, выданыя польскімі кіруючымі органамі. Сярод крыніц такога тыпу выдзяляюцца законы, пастановы, распараджэнні, пастанаўленні, якія былі распрацаваныя сеймам, міністэрствамі або ўпраўленнямі. У польскай дзяржаве існаваў нацыяльны рэестр, у якім друкаваліся заканадаўчыя дакументы па палітыцы асадніцтва. Да пачатку 20-х гг. XX ст. такім рэестрам з'яўляўся Dziennik Praw Panstwa Polskiego, а ў пазнейшы

час Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej. Зводы законаў такога тыпу знаходзяцца як у ДАГВ і ДАБВ, так і ў нацыянальных архівах Польшчы і Літвы.

Заканадаўчыя дакументы мелі дзяржаўнае значэнне і былі рознымі па характары: эканамічнымі, сацыяльнымі, грамадска-палітычнымі. Пры даследаванні праблемы асадніцтва ў цэнтры ўвагі былі выдзелены два законы «Аб прыняцці зямлі ва ўласнасць дзяржавы ў некаторых паветах Рэчы Паспалітай» і «Аб наданні зямлі салдатам польскай арміі», прынятыя 17 снежня 1920 г. [1, s. 40]. Дадзеныя законы насілі сацыяльна-эканамічны характар і закладвалі асновы палітыкі: стварэння зямельнага фонда, абазначалі катэгорыю ваенных асаднікаў, выдзялялі зямельныя надзелы і матэрыяльную падтрымку для арганізацыі асадніцкіх гаспадарак. Вызначаныя юрыдычныя дакументы з'яўляліся дамінуючымі, аднак падчас рэалізацыі быў распрацаваны шэраг пастанаўленняў і распараджэнняў, якія ўносілі пэўныя карэктывы ў працэс рэалізацыі палітыкі. Напрыклад, распараджэнне Аграрнага міністэрства і міністэрства Дзяржаўных маёмасцей аб арганізацыі крэдытнай палітыкі для асаднікаў, якое было прынята 22 красавіка 1921 г. [2, s. 505]. Аналіз далейшых заканадаўчых дакументаў, прынятых у пазнейшы час, дае магчымасць прааналізаваць працэс палітыкі асадніцтва, выдзеліць этапы і абазначыць спецыфіку.

З крыніцзнаўчага боку, важнейшая ў заканадаўчым дакуменце – яго пастаноўчая частка і выяўленая ў ім прававая норма. Гэта адзін з самых аб'ектыўных відаў крыніц з прычыны таго, што заканадаўчыя дакументы прымаліся дзяржаўнымі органамі і насілі афіцыйны характар.

Наступным па значэнні тыпам крыніц з'яўляюцца актывыя дакументы. Да іх адносяцца дакументы, у якіх зафіксаваны пэўныя юрыдычныя нормы, а таксама справы і дагаворы паміж юрыдычнымі і фізічнымі асобамі або дзяржавай [3, с. 49]. Адносна праблемы ваеннага і цывільнага асадніцтва актывыя дакументыносяць дзяржаўны характар і прадстаўлены надаўчымі актамі. Надаўчыя акты ў тагачаснай Польшчы замацоўвалі юрыдычнае права асадніка на валоданне выдзеленым зямельным надзелам, з прычыны гэтага кіруючыя колы не спяшаліся выдаваць дакументы такога тыпу. У надаўчых актах абазначаўся памер асадніцкага зямельнага надзела і форма яго атрымання (платная або бясплатная) [4, s. 2]. Аналіз надаўчых дакументаў дае магчымасць даследаваць юрыдычны – эканамічны стан асадніцкіх гаспадарак. Сярод актывых дакументаў выдзяляюцца статуты і ўставы асадніцкіх грамадскіх арганізацый. У першую чаргу, гэта чатыры статуты «Саюза асаднікаў», якія датуюцца 1922, 1925, 1929, 1936 гадамі [5, s. 4]. Да іх катэгорыі можна аднесці ўставы арганізацыі «Стралец», а таксама саюзаў рэзервістаў і мясцовай моладзі. Вызначаныя статуты і ўставы былі распрацаваны і прыняты дзяржаўнымі органамі і закраналі дзейнасць арганізацый на ваяводскім, паятовым і гмінным узроўнях. Вывучэнне статутаў дае магчымасць прааналізаваць асноўныя грамадска-палітычныя напрамкі дзейнасці асаднікаў, раскрыць асноўныя формы работы ў культурна-асветніцкай сферы.

У цэлым, актывыя дакументы з'яўляюцца аб'ектыўным тыпам крыніц, паколькі яны аналагічна, як і заканадаўчыя, афармляліся на дзяржаўным узроўні і

насілі юрыдычны характар. Пры аналізе крыніц такога тыпу важна выдзеліць юрыдычна-прававую частку дакумента, а таксама ўзровень зацвярджэння і характар распаўсюджвання. Заканадаўчыя і актавыя крыніцы з'яўляюцца асноўнымі пры даследаванні праблемы асадніцтва, вывучэнне дакументаў такога тыпу дае магчымасць вызначыць прыярытэт развіцця палітыкі. Аднак раскрыць гістарычную з'яву дэталева становіцца магчымым толькі пры выкарыстанні крыніц справаводства.

Да тыпу дакументаў справаводства адносяцца: арганізацыйныя палажэнні, нарматывы, пратаколы, загады, рэзалюцыі, справаздачы, прашэнні і адміністрацыйныя рашэнні. У цэлым, крыніцы справаводства магчыма класіфікаваць па ўзроўні і па спецыялізацыі. У адносінах узроўневай класіфікацыі выдзяляюцца пратаколы, палажэнні, справаздачы, рэзалюцыі, прынятыя на дзяржаўных, ваяводскіх, павятовых ступенях. Найбольшую цікавасць выклікаюць справаздачы ваяводаў і павятовых стараст, у якіх утрымліваюцца звесткі аб ваенных і цывільных асаднікаў за пэўны храналагічны перыяд. Прычым інфармацыя аб апошніх падаецца па ўсіх напрамках: аграрны накірунак і эканамічны стан асадніцкіх гаспадарак, грамадска-палітычная дзейнасць асаднікаў праз функцыянаванне «Саюза асаднікаў» [6, s. 2]. Што тычыцца класіфікацыі па спецыялізацыі, да іх адносяцца палажэнні, пратаколы, нарматывы з'ездаў грамадскіх арганізацый; праз аналіз крыніц такога тыпу даследуецца грамадска-палітычны накірунак дзейнасці асаднікаў, вызначаюцца актуальныя праблемы асадніцтва ў пэўны храналагічны перыяд. Судовыя рэзалюцыі выдзяляюць характар цяжб, якія вялі асаднікі з мэтай абароны сваіх правоў і інтарэсаў. Прашэнні асаднікаў даюць магчымасць прааналізаваць цяжкасці і складанасці, з якімі сустракаліся асаднікі на «крэсах усходніх». У цэлым, калі вывучаць дакументы справаводства па ваяводствам і паветах, то магчыма вызначыць спецыфіку кожнага рэгіёну і больш глыбока распрацаваць працэс рэалізацыі палітыкі асадніцтва. Аднак з крыніцзнаўчага аналізу адзін дакумент справаводства дае вузкую інфармацыю ў вызначанай сферы. З прычыны гэтага пры даследаванні праблемы асадніцтва прыходзіцца апірацца на дзесяткі дакументаў такога тыпу; акрамя гэтага неабходна праводзіць параўнальны аналіз з дакументамі заканадаўчага характара, каб даследчык змог зрабіць аб'ектыўныя высновы. У цэлым, пры выкарыстанні крыніц справаводства, неабходна праводзіць крыніцзнаўчы аналіз, паколькі дакументы такога тыпу могуць утрымліваць суб'ектыўную інфармацыю.

Улічваючы сацыяльна-эканамічную спецыфіку праблемы асадніцтва, асаблівую значнасць прадстаўляюць сабой статыстычныя дакументы. Статыстычныя дадзеныя даюць магчымасць выдзяліць лічбавыя паказчыкі. Статыстыка па праблеме асадніцтва выкарыстоўваецца ў дзвюх накірунках: эканамічным і дэмаграфічным. Зыходзячы з эканамічнага характара статыстыкі, выдзяляюцца лічбавыя дадзеныя ў адносінах да пазямельнай уласнасці, колькасць пагалоўя хатняй жывёлы, аб'ём збору ўраджая [7, s. 21]. Дэмаграфічная

статыстыка прадстаўляе інфармацыю аб колькасці асаднікаў, пражываючых на «крэсах усходніх» у пэўны храналагічны перыяд. Статыстычныя дадзеныя па праблеме асадніцтва можна знайсці ў дакументах справаводства, афіцыйнай польскай статыстыцы, а таксама ў статыстычных дадзеных Пулаўскага інстытута. Неабходна падкрэсліць, што статыстычныя дадзеныя па праблеме носяць часам абмежаваны характар, не заўсёды поўнаасцю прадстаўлены лічбавыя дадзеныя як таго патрабаваў стандарт таго часу. Аднак даследаванне праблемы асадніцтва без статыстыкі не прадстаўляецца магчымым, паколькі менавіта гэты тып крыніц дае лічбавыя паказчыкі па галінах занятасці, па колькасным складзе насельніцтва і тым самым раскрывае праблему.

Вышэйпералічаныя крыніцы асвятляюць праблему з афіцыйнай дзяржаўнай пазіцыі. Цікавым застаецца індывідуальнае ўспрыманне гэтага працэсу самімі суб'ектамі палітыкі. Самым вядомым відам крыніц такога парадку, аднак і самым суб'ектыўным, з'яўляюцца мемуары. Гэты тып крыніц не вельмі распаўсюджаны, магчыма гэта звязана з адсутнасцю актуальнасці праблемы. У сувязі з гэтым асаблівай цікавасці да публікацыі мемуараў не назіралася. На сённяшні дзень некаторыя мемуары асаднікаў з Заходняй Беларусі друкуюцца ў рэгіянальнай газеце «Głos z nad Niemna». Гэты від крыніц у асноўным прадстаўлены ўспамінамі, у меншай ступені – дзённікавымі запісамі. У кантэксце мемуараў з крыніцазнаўчага падыходу выдзяляюцца вусныя ўспаміны людзей, якія з'яўляліся сведкамі тых падзей. Безумоўна, інфармацыя, атрыманая з успамінаў, носіць суб'ектыўны характар, але менавіта гэтыя крыніцы дапамагаюць зразумець дух той эпохі, спецыфіку, адчуць чалавечы фактар.

Яшчэ адным відам крыніц, які выкарыстоўваецца пры даследаванні праблемы асадніцтва, з'яўляецца перыядычны друк даследуемай эпохі. Перыядычны друк неабходна раздзяліць на польскі і савецкі. Апошні прадстаўлены газетамі «Беларуская думка», «Сялянская ніва», «Сцяг» і інш. Большасць з гэтых газет заяўлялі аб сабе як грамадска-палітычныя і незалежныя рэгіянальныя выданні. Аднак на самой справе яны так ці інакш знаходзіліся пад уплывам той ці іншай палітычнай партыі або групы і адлюстроўвалі пазіцыю пэўных сацыяльных слаёў, што аднак не паніжае, а наадварот, павышае іх гістарычны кошт. Праблема асадніцтва ў савецкім перыядычным друку разглядалася ў кантэксце польскіх палітычных праблем. Што тычыцца польскага перыядычнага друку, то ён прадстаўлены наступнымі выданнямі: «Польскі салдат», «Палеская зямля», «Польская газета», «Штодзённы кур'ер», вышэйпералічаныя газеты з'яўляліся рэгіянальнымі, многія з іх выдаваліся па ініцыятыве саміх асаднікаў. У газетах размяшчаліся артыкулы паўсядзённага жыцця асаднікаў на крэсах, шмат увагі адводзілася аграрнай сферы. Размяшчаліся аб'явы аб правадзенні пасаджэнняў саюза і іншых грамадскіх арганізацый. Газетныя выданні на сённяшні дзень захоўваюцца ў фондах архіваў. Выкарыстанне крыніц гэтага тыпу становіцца асабліва важным, калі ўлічваць неабходнасць асвятлення падзей на мясцовым узроўні. Аднак пры выкарыстанні дадзеных з перыядычнага друку трэба ўлічваць

верагоднасць палітычнага ўплыву, магчымасць скажэння інфармацыі і правяраць гэтыя звесткі па іншых крыніцах.

У цэлым, падыходзячы да высновы неабходна адзначыць, што пры даследаванні праблемы ваеннага і цывільнага асадніцтва выкарыстоўваецца шырокае кола пісьмовых крыніц. Вышэйпералічаныя крыніцы знаходзяцца ў розных фондах архіваў і не маюць пэўнай сістэматызацыі, што ўтварае пэўныя цяжкасці для навукоўцаў пры іх распрацоўцы. Тым больш, што кожны тып крыніц валодае спецыфікай, уласнай сістэмай і патрабуе крыніцзнаўчага аналізу. Такім чынам, распрацоўка крыніцзнаўчага аналізу з'яўляецца актуальнай не толькі для гістарычнай, але і для комплексу метадалагічных навук.

Крыніцы і літаратура

1. Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej. – Warszawa: Drukarnia Państwowa, 1921. – № 4. – Poz. 18. – S. 40–44.
2. Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej. – Warszawa: Drukarnia Państwowa, 1921. – № 38. – Poz. 232. – S. 505–511.
3. Ходзін, С.М. Крыніцы гісторыі Беларусі (гісторыка-генетычнае і кампаратыўнае вывучэнне). – Мінск: БДУ, 1999. – 193 с.
4. Фонд 1. – Воп. 7. – Спр. 1724. Заявы ваенных асаднікаў аб выдзяленні зямельных надзелаў і спіс ваеннага насельніцтва Брэсцкага павета з указаннем колькасці зямлі.
6. Фонд 1. – Воп. 9. – Спр. 71. Уставы Саюза асаднікаў, рамеснікаў, настаўнікаў школ агульнага навучання, працаўнікоў паштова-тэлеграфных устаноў і іншых таварыстваў. Справаздача аб дзейнасці за 1931-1932.
7. Фонд 1. – Воп. 9. – Спр. 1226. Справаздачы павятовых старостваў Палесскага ваяводства аб складзе праўлення адзелаў Акруговага саюза землеўладальнікаў і Саюза асаднікаў у ваяводстве за 1930 год.